

Εργασία και μονοπωλιακό κεφάλαιο

Θεωρία προσανατολισμένη στην πράξη

γράφει ο ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΣΟΥΦΤΑΣ*

Εργασία και μονοπωλιακό κεφάλαιο, η υποβάθμιση της εργασίας στον 20ό αιώνα, Τόμος Α'

του Harry Braverman

(μτφ: Βάσια, Νίκος, Πόλυ, Χρήστος 1, Χρήστος 2)

Εκδόσεις Λέσχη Κατασκόπων του 21ου αιώνα, Αθήνα 2005

Το βιβλίο του Harry Braverman, *Εργασία και μονοπωλιακό κεφάλαιο, η υποβάθμιση της εργασίας στον εικοστό αιώνα*, εκδόθηκε για πρώτη φορά πριν από 45 χρόνια από τις εκδόσεις του *Monthly Review*. Αποτελεί ένα από τα πιο πολυσυζητημένα βιβλία του 20ού αιώνα σε πληθώρα επιστημονικών πεδίων, καθώς η απήχσή του ήταν τόσο μεγάλη, ώστε οι αντιπαραθέσεις γύρω από αυτό να λάβουν το προσωνύμιο «μπρεϊβερμανία» (Bravermania).

Κεντρικό θέμα του βιβλίου είναι οι αλλαγές –και συγκεκριμένα την υποβάθμιση– που επέφεραν στην εργασιακή διαδικασία η τεχνολογική εξέλιξη και η ανάπτυξη του σύγχρονου μανάτζμεντ. Σε αντίθεση με τις ως τότε μελέτες της διαδικασίας της εργασίας, ο Braverman

δεν την αντιλαμβάνεται ως μια καθολική, α-ιστορική και μη-ταξική διαδικασία. Αντίθετα, την εντάσσει στο πλαίσιο των κοινωνικών σχέσεων που δημιουργεί ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής (ΚΤΠ). Γι' αυτό οι αλλαγές στην διαδικασία της εργασίας από τα μέσα του 19ου αι. μέχρι τη στιγμή που γράφεται το βιβλίο, εξετάζονται μαζί από κοινού με την δυναμική ανάπτυξη του καπιταλισμού.

Ο δεδηλωμένος στόχος του έργου είναι διπλός. Από τη μία, επιχειρεί να

Υπ. διδάκτωρ, Τμ. Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης, ΔΠΘ

«εφαρμόσει με φρεσκάδα» τη μαρξική θεωρία, ώστε να ερμηνεύσει τον καπιταλισμό του 20ού αιώνα. Επιχειρεί να επαναπροσανατολίσει τον μαρξισμό από μια αδιέξοδη κριτική της άνισης διανομής πλούτου, προς μια κριτική του ίδιου του ΚΤΠ, που θα αναδεικνύει την ανάγκη επαναστατικής υπέρβασής του. Αντιπαράτιθεται, λοιπόν, με μια εξιδανικευμένη εικόνα του σύγχρονου καπιταλισμού, στον οποίο η εργασία έχει αναβαθμιστεί και προσφέρει μεγαλύτερη ικανοποίηση, επιφέροντας το «τέλος της πάλης των τάξεων». Από την άλλη, στόχος του βιβλίου είναι η συμβολή στην κινηματική σκέψη και πράξη. Ο συγγραφέας αξιοποιεί την εμπειρία των ίδιων των εργαζομένων, προσπαθώντας να αποτιμήσει μια δεκαετία ταξικών αγώνων και εξεγερσιακών γεγονότων που συγκροτήθηκαν γύρω από την αυξανόμενη εργατική δυσарέσκεια.

Η αποτίμηση αυτή γίνεται εκ των έσω, καθώς η ανάλυσή του έχει ως βάση την άμεση εμπειρία του ίδιου. Ο Braverman, στρατευμένος από νεαρή ηλικία στο κομμουνιστικό κίνημα, αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τις σπουδές του και να ξεκινήσει μαθητεία στα ναυπηγεία. Για 18 χρόνια εργαζόταν ως εργάτης σε εργοστάσια επεξεργασίας μετάλλου, στη συνέχεια δούλεψε ως υπάλληλος γραφείου και αργότερα μέσα από την εμπειρία του ως ιδρυτικό μέλος και συντάκτης της εφημερίδας *American Socialist* έγινε εκδότης των εκδόσεων Grove Press και συνακόλουθα διευθυντής των σοσιαλιστικών εκδόσεων *Monthly Review Press* των Sweezy και Baran.

Οι παρατηρήσεις αυτές είναι απαραίτητες για να μπορέσει ο αναγνώστης να κατανοήσει ότι δεν πρόκειται για ένα καθαρά ακαδημαϊκό βιβλίο, αλλά ένα βιβλίο που απευθυνόταν πρώτα και κύρια στην ίδια την εργατική τάξη. Αυτό σημαίνει ότι η επιστημονική σαφήνεια έπρεπε να θυσιαστεί χάρην της εκλαϊκείας. Δεύτερον, τα προλεγόμενα παρατίθενται για να υπογραμμίσουν ότι η μαρξική ανάλυση, η διαλεκτική και η εργασιακή θεωρία της αξίας αποτελούν τη ραχοκοκαλιά του βιβλίου. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο τα πρώτα κεφάλαια επικεντρώνο-

νται στη φύση της εργασίας, του κοινωνικού της χαρακτήρα και στην εργασιακή θεωρία της αξίας.

Ήδη από το πρώτο κεφάλαιο, αναπτύσσεται η ιστορικότητα της εργασίας και της τεχνολογίας, καθώς εντάσσονται στις κοινωνικές σχέσεις που απορρέουν από τον ΚΤΠ. Εξετάζεται ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας (η διάκριση των διαφορετικών επαγγελμάτων), ο οποίος εμφανίζεται σε κάθε κοινωνία, και αναδεικνύεται η σημασία της εμφάνισης του λεπτομερούς καταμερισμού της εργασίας στον καπιταλισμό. Ο τελευταίος συνίσταται στον διαρκή κατακερματισμό των επιμέρους διαδικασιών της κατασκευής ενός εμπορεύματος σε πολλούς διαφορετικούς χειρισμούς, ο καθένας εκ των οποίων εκτελείται από διαφορετικό εργάτη. Η δε εμφάνιση του λεπτομερούς καταμερισμού στον καπιταλισμό δεν είναι τυχαία, καθώς σε μια κοινωνία που βασίζεται στην αγοραπωλησία της εργατικής δύναμης, ο κατακερματισμός της την καθιστά φθηνότερη. Έτσι, οι ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής, προκειμένου να αντεπεξέλθουν στην πίεση του καπιταλιστικού ανταγωνισμού, πρέπει διαρκώς να ανανεώνουν και να επεκτείνουν τον έλεγχό τους στο εργατικό δυναμικό. Για να το καταφέρουν αυτό, χρησιμοποιούν το εργαλείο της διοίκησης.

Τα μοντέλα διοίκησης που χρησιμοποιούνται στην κάθε μεμονωμένη επιχείρηση μπορεί να παρουσιάζουν διαφοροποιήσεις, αλλά κατ' ουσίαν δεν διαφέρουν από τον καβαλάρη που χρησιμοποιεί τότε το σπιρούνι και το μαστίγιο, τότε το χαλινάρι, τότε το καρότο και την εκπαίδευση, για να επιβάλει στο άλογο την θέλησή του. Εντούτοις, το μανάτζμεντ αποτελεί μια διαδικασία που μεταβάλλεται στο χρόνο, ανταποκρινόμενο στην ιστορική εξέλιξη του ίδιου του καπιταλισμού. Στην πρώτη φάση του καπιταλισμού μεταβάλλεται μόνον η *οργάνωση* της εργασιακής διαδικασίας, με την απαρχή της εκβιομηχάνισης αλλάζουν και τα *μέσα* που χρησιμοποιούνται, ενώ στο στάδιο του μονοπωλιακού καπιταλισμού εμφανίζεται η *τάση εκτόπισης κάθε υποκειμενικού στοιχείου της εργασίας*. Η

τάση αυτή βρίσκει την έκφρασή της στο λεγόμενο «επιστημονικό» μάνατζμεντ του Τέιλορ. Το «τείλορικό σύστημα» αποσχετίζει την εργασιακή διαδικασία από τις εργατικές δεξιότητες, μετατρέπει τη γνώση-σύλληψη της συνολικής εργασιακής διαδικασίας σε μονοπώλιο της διοίκησης και χρησιμοποιεί αυτό το αποκλειστικό προνόμιο για τον ασφυκτικό έλεγχο κάθε βήματος της εργασιακής διαδικασίας. Ο τείλορισμός αντιστρέφει το μέχρι τότε μοντέλο διοίκησης, σύμφωνα με το οποίο η διοίκηση καθόριζε μονάχα τις κατευθύνσεις της παραγωγής. Σε ένα από τα μεγαλύτερα κεφάλαια του βιβλίου (κεφάλαιο 4) ο Braverman καταλήγει ότι ο τείλορισμός δεν είναι καθόλου επιστημονικός αλλά αυθαίρετος, ότι επιβάλλει έναν απαράδεκτο ρυθμό εργασίας και ότι οι εργάτες παρουσιάζονται ως ανόητοι, ώστε να τεκμηριωθεί η ανάγκη διαχωρισμού σύλληψης και εκτέλεσης.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η θέση του ότι η εμφάνιση του «επιστημονικού» μάνατζμεντ οφείλεται στην ανάδυση του μονοπωλιακού καπιταλισμού. Για να τεκμηριώσει αυτή τη θέση υιοθετεί τη θεωρία του «μονοπωλιακού καπιταλισμού» των Sweezy και Baran¹ και εστιάζει στα «πλεονάσματα» των μονοπωλιακών επιχειρήσεων. Τα «πλεονάσματα» αυτά επιτρέπουν τη γιγάντωση της διοικητικής μηχανής και την επέκταση του «επιστημονικού» μάνατζμεντ σε ειδικευμένες θέσεις γραφείου, αλλά και σε άλλα είδη διανοητικής εργασίας, με αποτέλεσμα να αρχίσουν να υποβαθμίζονται. Σε μια εποχή που κυριαρχούσε η άποψη ότι η χρήση των υπολογιστών θα καθιστούσε την εργασία πιο δημιουργική, ο Braverman διέβλεψε πόσο εξουθενωτική θα αποδεικνύονταν η εφαρμογή των νέων τεχνολογιών στην εργασία. Η αποξένωση, που περιέγραφε ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο*, δεν είναι μια διαδικασία που αφορά τις αρχές του καπιταλισμού, αλλά μια διαδικασία διαρκώς εξελισσόμενη και επεκτεινόμενη. Γι' αυτό τα τελευταία

κεφάλαια του πρώτου μέρους ασχολούνται αναλυτικά με τις συνέπειες του μάνατζμεντ στο εργατικό δυναμικό.

Στο δεύτερο μέρος προστίθενται οι επιδράσεις της εκμηχάνισης και της τεχνο-επιστημονικής επανάστασης στην παραγωγή και την εργασιακή διαδικασία. Κεντρικός στόχος είναι η πολεμική ενάντια στις οπτικές που αποδίδουν στοιχεία τεχνολογικού ντετερμινισμού στη σκέψη του Μαρξ. Υπό αυτή την έννοια, η ανάπτυξη της τεχνολογίας δεν απελευθερώνει απαραίτητα τον άνθρωπο από τον μόχθο, ούτε αποτρέπει την καταστροφή της εργατικής τάξης. Κι αυτό επειδή η τεχνολογία δεν παράγει κοινωνικές σχέσεις, αλλά παράγεται από αυτές. Σε αυτό το πλαίσιο, η ανθρώπινη ικανότητα ελέγχου επί των μηχανημάτων μετατρέπεται στο ακριβώς αντίθετό της και η τεχνολογική ανάπτυξη μετατρέπεται σε «μια τρελή κούρσα με μοναδικό κανόνα και επίδιωξη την αύξηση της κερδοφορίας».

Ο συγγραφέας ξεκινάει το δεύτερο μέρος εξετάζοντας, με εξαιρετικά ενδιαφέροντα τρόπο, τη σχέση μεταξύ τεχνολογίας, επιστήμης και παραγωγής κατά την ιστορική εξέλιξη του καπιταλισμού, περιγράφοντας τη διαδικασία σταδιακού μετασχηματισμού της επιστήμης σε εμπόρευμα. Στη συνέχεια δείχνει με ποιο τρόπο η τεχνο-επιστημονική επανάσταση επηρεάζει αυτή την τάση υποβάθμισης της εργασίας. Ο όρος *τάση* δεν χρησιμοποιείται τυχαία. Η πλήρης αντικειμενοποίηση της εργασίας αποτελεί τον *στόχο* του κεφαλαίου, ο οποίος προσεγγίζεται σε διαφορετικούς βαθμούς μεταξύ των βιομηχανιών. Η τάση αυτή περιορίζεται από την επίδραση αντίρροπων τάσεων, οι οποίες δυστυχώς παρατίθενται μονάχα ενδεικτικά. Η ανάπτυξη της τεχνολογίας και η τάση του κεφαλαίου να μετακινείται σε νέους κλάδους παραγωγής δημιουργεί συνεχώς νέες ειδικότητες και δεξιότητες που βρίσκονται καταρχήν περισσότερο στη σφαίρα της εργασίας παρά της διοίκησης. Δεύτερον, η αυξανόμενη τεχνική περιπλοκότητα του εξοπλισμού ενδέχεται σε κάποιες περιπτώσεις να απαιτεί μεγαλύτερη γνώση. Ως αποτέλεσμα σε κάθε χρονική στιγμή

1. Sweezy, P., & Baran, P. (1975). *Μονοπωλιακός καπιταλισμός: Η ανατομία του ιμπεριαλισμού*. Αθήνα: Gutenberg.

η αποειδίκευση των επαγγελματιών συνδυάζεται με περίπλοκους τρόπους με την αναβάθμιση, την επαν-ειδίκευση και την πολυ-ειδίκευση.²

Σχεδόν μισό αιώνα από τότε που γράφτηκε αυτό το βιβλίο έχουν διατυπωθεί αναρίθμητες κριτικές σε αυτό. Παρά την τεράστια προσφορά του, έχει χαρακτηριστεί, ορθώς, ταυτόχρονα ως έξοχο αλλά και εξόχως προβληματικό. Αν και πολλές από τις κριτικές είναι άδικες και εδράζονται στις διαστρεβλώσεις που υπέστη το έργο του Braverman, ο γράφων μπορεί να εντοπίσει τέσσερα αδύνατα σημεία του έργου, τα οποία χρήζουν προσοχής. Καταρχάς, η αποδοχή της οπτικής των Sweezy και Baran, σχετικά με τον καπιταλιστικό ανταγωνισμό, οδηγεί σε μια μάλλον διαστρεβλωμένη οπτική του τρόπου με τον οποίο αναπτύσσεται ο έλεγχος της εργασιακής διαδικασίας. Από εκεί πηγάζει η αδυναμία του συγγραφέα να ασχοληθεί εκτενώς με τις αντίρροπες προς την αποειδίκευση τάσεις και η υπερβολική εστίαση στον τειλορισμό και στα πλεονάσματα των μονοπωλίων. Μια αδυναμία που εντείνεται από την έλλειψη μιας εκτενέστερης συζήτησης σχετικά με τη διαφορετική οργανική σύνθεση του κεφαλαίου διακλαδικά και ενδοκλαδικά, τον νόμο της πτωτικής τάσης του μέσου ποσοστού κέρδους κ.ά. Δεύτερον, παραγνωρίζεται η τάση κίνησης του καπιταλισμού προς την επικράτηση της γενικής διάνοιας, η οποία όμως δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί εντός των ορίων του ΚΤΠ. Προκειμένου να γίνει πιο κατανοητή η τάση υποβάθμισης της εργασίας θα πρέπει να εξετάζεται σε σχέση με την

άνοδο του γενικού επιπέδου εκπαίδευσης. Τρίτον, η προηγούμενη αδυναμία έχει ως αποτέλεσμα να δημιουργείται η αίσθηση πως η παντοδυναμία της διοίκησης και υποβάθμιση της εργασίας είναι αναπόφευκτες. Συνεπώς, τα περιθώρια δράσης των εργαζομένων είναι ελάχιστα. Η πρόθεση του Braverman ήταν να καταδείξει ότι ο καπιταλισμός δεν μεταρρυθμίζεται, ανατρέπεται. Όμως, ο υποδουλωτικός καταμερισμός της εργασίας δεν υπερβαίνεται αυτόματα, όπως έδειξε και η εμπειρία της ΕΣΣΔ –γεγονός που φαίνεται να αναγνωρίζει ο συγγραφέας στην εισαγωγή. Τέλος, λαμβάνοντας υπόψη την εποχή που γράφτηκε το βιβλίο, μάλλον αποτελεί σημαντική έλλειψη η απουσία ανάλυσης της σχέσης της εργασιακής υποβάθμισης με βάση το φύλο, τη φυλή κτλ. Ο ίδιος ο Braverman αναγνώριζε την έλλειψη αυτή, η οποία υπερέβαινε το πεδίο μελέτης του παρόντος έργου και έρχοζε ξεχωριστά επεξεργασίας.

Σε κάθε περίπτωση, το βιβλίο πέτυχε, δικαίως και επανειλημμένα, να επαναφέρει την κριτική του ΚΤΠ στο προσκήνιο και να προβληματίζει τους ίδιους τους εργαζόμενους σχετικά με την φύση της εργασίας τους. Κατά την άποψη του γράφοντος, είναι χαρακτηριστικό και αρμόζον στο πνεύμα του βιβλίου ότι η μετάφραση έγινε από μία κολεκτίβα ανθρώπων που αφιέρωσαν μεγάλο κομμάτι του ελεύθερου τους χρόνου, ώστε με αυτή την έκδοση να συνεισφέρουν στην κινηματική σκέψη και πράξη του μέλλοντος. Η οπτική της «διαδικασίας της εργασίας» και η μελέτη της σύνθεσης της σύγχρονης εργατικής τάξης, που αναπτύσσονται στο βιβλίο, αποτελούν έναν πολύ προσοδοφόρο τρόπο μελέτης των εσωτερικών διαφοροποιήσεων της εργατικής τάξης και συνεπώς της υποβάθμισης, των ανισοτήτων κτλ. Η ανάγνωση του βιβλίου, πέρα από τις διαφωνίες που μπορεί κανείς να έχει, αποτελεί μια σταθερή βάση για την επαναφορά της μαρξιστικής θεωρίας του τρόπου παραγωγής, τις τάξεις και την εργασιακή θεωρία της αξίας στη συζήτηση σχετικά με την τεχνολογία, το μέλλον της εργασίας και τις κοινωνικές ανισότητες. **T**

2. Σημειωτέον, ότι η τελευταία προσλαμβάνεται ως άμεση συνέπεια της διαδικασίας της απο-ειδίκευσης και της εντατικοποίησης της εργασίας, και όχι ως κάποια μορφή αναβάθμισης της εργασίας. Θεωρείται δηλαδή ότι είτε η εργασιακή διαδικασία έχει αυτοματοποιηθεί τόσο πολύ ώστε γίνεται δυνατό στον ίδιο χρόνο το ίδιο άτομο να μπορεί ταυτόχρονα να διεκπεραιώνει καθήκοντα που προηγουμένως αφορούσαν δύο ειδικότητες, είτε η διοίκηση αναδιοργανώνει την εργασιακή διαδικασία, έτσι ώστε σε ειδικότητες ή θέσεις εργασίας όπου δεν υπάρχει διαρκής ροή στην εργασία, να μην μένει ανεκμετάλλευτο ούτε δευτερόλεπτο του εργασιμίου χρόνου.